
Розділ 4. РЕЦЕНЗІЇ

УДК 39(477.4)

*Світлана Гаврилюк,
докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства
та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк*

*Тетяна Трофімук-Кирилова,
кандидатка історичних наук, доцентка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та
інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк*

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ЕТНОКУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

(рецензія на книгу: Дмитренко А. А. Збирання лісових ягід в етнокультурній спадщині Правобережного Полісся України : монографія. Луцьк : Терен, 2021. 550 с.)

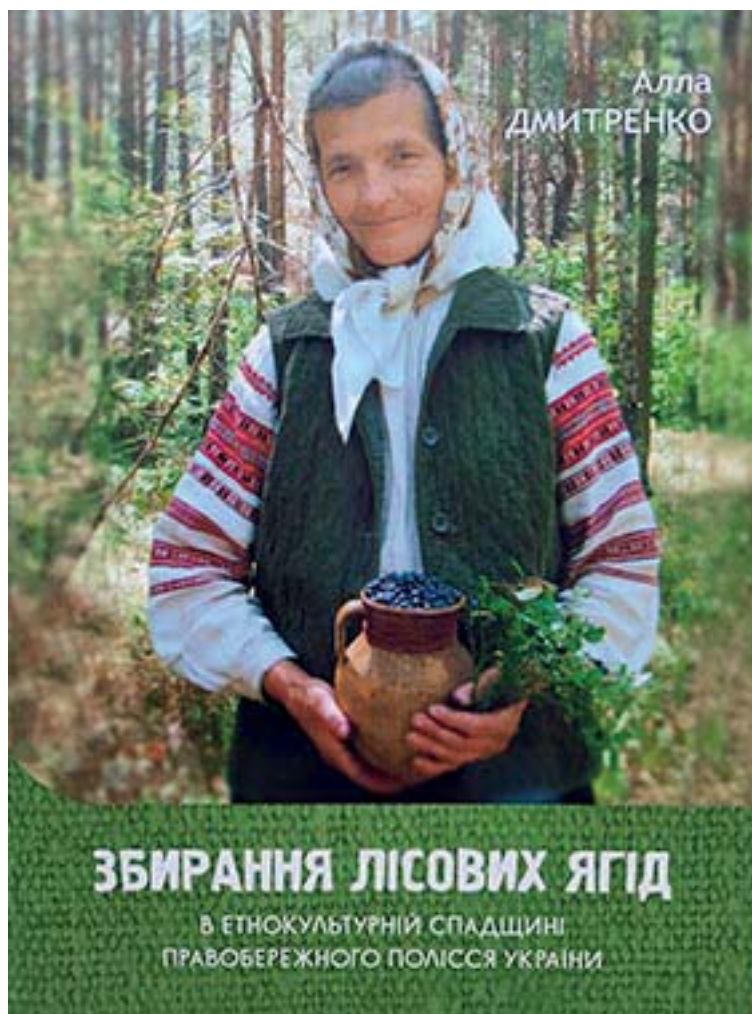
В сучасних умовах глобалізації та поширення «масової культури», що призводить до трансформації системи цінностей, особливо актуальним є збереження етнорегіональних субкультур, відтак набуває актуальності ґрунтовне і всебічне вивчення етнокультури регіонів із урахуванням її локальних особливостей. Українська етнологічна наука за період Незалежності поповнилася численними різноплановими тематичними дослідженнями, у тому числі й низкою наукових праць, присвячених святково-обрядовій культурі, народним знанням і системі світобачення, традиційним промислам і ремеслам українців. Проте фахових робіт, які б висвітлювали збирання лісових ягід, а також обрядових аспектів навколо нього, дотепер немає. Монографія Алли Дмитренко – кандидатки історичних наук, доценти Волинського національного університету імені Лесі Українки – закриває цю «білу пляму» в науковому означенні збиральництва як важливого аспекту життєзабезпечення мешканців Українського Полісся.

Значення монографії посилюється тим, що збирання лісових ягід має тисячолітні традиції, є об'єктом нематеріальної культурної спадщини, який акумулював у собі виробничий досвід, народні знання і світоглядні уявлення. Збирання ягід досліджується як комплекс давньої світоглядної системи етнічної культури українського народу. Аналізується стан функціонування традицій, з'ясовуються спільні риси, локальні і вузьколокальні відмінності обрядових дій та їх семантики. Простежені основні тенденції розвитку збиральництва (збирання ягід) у ХХ – на початку ХХІ ст. Підкреслюється, що збирання ягід є не лише органічною складовою традиційного побуту українців, а й цінним джерелом для осмислення закономірностей культурно-історичного розвитку нації. Впродовж багатьох віків українці витворили власну систему світосприйняття, яка, хоч і в значно трансформованому вигляді, зберігається дотепер і продовжує розвиватись, поповнюючись новими характеристиками.

Надзвичайно вдалим є вибір авторкою Поліського історико-етнографічного регіону

як території з унікальними, у значній мірі збереженими етнокультурними особливостями, яким характерні як загальноетнічні риси, так і локальна специфіка. Як слушно наголошує Алла Дмитренко, обрана для дослідження проблема, за винятком поодиноких публікацій, практично не була об'єктом наукових пошуків, хоч Полісся як історико-етнографічний регіон уже кілька десятиліть привертає до себе увагу науковців. Актуалізація дослідження етнокультури і Полісся пов'язана і з наслідками Чорнобильської катастрофи, яка призвела до руйнування суцільного поліського етнокультурного масиву, до швидких і глибоких трансформаційних змін. Сьогодні під впливом численних факторів етнокультурні явища дуже швидко зникають із життя українців. Більшість етнофорів наголошують, що цього вони не бачили і не робили, а знають зі слів батьків і дідів. Тому є нагальна потреба фіксації й дослідження вцілілих реліктових форм і традиційних компонентів виробничої та святково-обрядової культури, народних знань і вцілілих реліктів світобачення українців загалом і Полісся, як одного з цікавих в етнокультурному плані регіонів, зокрема.

Очевидною є і наукова новизна монографії Алли Дмитренко. Застосовуючи методи безпосереднього спостереження, інтерв'ювання та анкетування, авторка збрала, узагальнила та проаналізувала величезний масив матеріалу, який буде корисний і для вивчення низки інших етнологічних та етнолінгвістичних проблем. Вперше комплексно висвітлено виробничий досвід і духовно-світоглядний феномен збирання ягід як важливої складової етнічної культури українців.

Монографія містить вступне слово, сім розділів (більшість з яких поділені на підрозділи), післямову, список використаних джерел, довідковий апарат. Книга

підготовлена на основі численних джерел, зібраних особисто авторкою в ході історико-етнографічних експедицій, які проводились Державним науковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі – ДНЦЗКСТК) до сіл Волинської, Рівненської, Житомирської і Київської областей (ці області входять до Правобережного Українського Полісся). При написанні монографії використані польові записи Алли Дмитренко і студентів факультету історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки, зібрані в ході історико-краєзнавчої практики упродовж 1994–1999 рр. Значно доповнили фактологічну основу праці матеріали історико-етнографічних експедицій, організовані кафедрою музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки і проведені упродовж 2008–2014 рр. до сіл Шацького, Любомльського, Камінь-Каширського, Любешівського і Ратнівського районів (тепер – Камінь-Каширський і Ковельський райони Волинської області).

Для написання монографії залучені речові джерела із багатьох музеїв України: Музею народної культури Українського Полісся при ДНЦЗКСТК; Волинського і Рівненського обласних краєзнавчих музеїв; Любомльського, Камінь-Каширського, Березнівського краєзнавчих і Сарненського історико-етнографічного музеїв; музеїв при закладах освіти: школах с. Самари, Мутвиця, Старе Село, ін.

До позитивних здобутків авторки монографії варто віднести і той факт, що в ході дослідження застосовано комплексний підхід при фіксації етнографічного, фольклорного та термінологічного матеріалу. Це дає змогу простежити явище в просторі і часі. Авторка провела ретельне вивчення історіографії теми, що досліджується, опрацювала відповідні матеріали з фондів державних архівів Волинської, Рівненської і Житомирської областей, статистичні джерела кінця XIX – початку XXI ст., ін. Тож усі висновки та положення монографії підкріплені ґрунтовним фактологічним матеріалом, апробованим на численних науково-практичних конференціях різних рівнів та висвітленим у статтях, опублікованих у спеціалізованих виданнях та збірниках матеріалів конференцій. До наукового обігу введено польові матеріали авторки, що становлять головну фактологічну частину роботи й складають наукову вартість даної праці. Усі означені аспекти висвітлюються в першому розділі книги (с. 17 – 28).

У другому розділі монографії (с. 29–54) з'ясовується місце збирання лісових ягід в системі життєзабезпечення населення Правобережного Полісся та особливості організації промислу в різні історичні періоди, наголошується на істотних змінах, що відбулися в радянські часи та на сучасному етапі.

Новаторським і цікавим є третій розділ праці (с. 55–223), присвячений звичаям та обрядам, пов'язаним із збиранням ягід. Тут проаналізовано систему звичаїв, приурочених до прогнозування урожаю ягід, що базувались на тривалому спостереженні за природою і пов'язані з певними днями церковного календаря. Ґрунтовно розглянуто звичаї календарної регламентації збирання двох основних поліських ягід – чорниць і журавлини. Висвітлені звичаї, приурочені до початку і завершення ягідного сезону і кожного дня, проведеного в лісі. Докладно розкрито звичаї, пов'язані із збиранням першої в сезоні ягоди / ягід, проаналізовані вербальні формули, які виголошувались в цей момент («Нова-новинка, щоб не боліла голова та спинка», ін.). Значну увагу приділено висвітленню традицій збирання купальських і петровських ягід, простежено трансформацію давніх вірувань в останні десятиліття. Проаналізовані апотропейні індивідуального захисту жінок-ягідниць упродовж ягідного періоду (вербальні, предметні, апотропейні дії, апотропейні заборони).

У четвертому розділі (с. 224–294) Алла Дмитренко проаналізувала пристосування та ємності для збирання ягід. Розглядаючи поширення гребінки як єдиного пристосування

для ягід, авторка звертає увагу на зміни у ставленні до нього в останні роки і наголошує на необхідності державного регулювання термінів збирання ягід гребінкою, її розмірів, ін. При висвітленні ємностей, призначених безпосередньо для збирання (набирачі) і перенесення зібраних ягід, авторка простежує їх еволюцію і детально розглядає основні атрибутивні ознаки. Ці відомості можуть бути використані працівниками етнографічних музеїв та відділів при атрибуції означених ємностей.

У п'ятому розділі (с. 295–378) висвітлюється місце лісових ягід у повсякденному і обрядовому харчуванні, народній медицині та забезпеченні поліських родин додатковими засобами існування (продаж ягід). Проаналізовані також особливості приготування різноманітних страв із свіжих і сирих ягід. Зібрані авторкою матеріали можуть бути використані в системі сучасного здорового харчування, де вектор все більше повертається в бік екологічності та користі з використання місцевих продуктів.

До шостого розділу (с. 379–425) включені численні «ягідні» пісні, які авторка монографії ділить на дві основні групи. Першу групу складають власне ягідні пісні, в яких мовиться про працю жінок-ягідниць. До другої групи віднесено ліричні і сімейно-побутові пісні, де лише у першому рядку означено їх приналежність до ягідних (напр. «У неділеньку раненько пішли дівки по ягідки»), а також пісні-петрівки, адже активний ягідний сезон припадав якраз на період цього літнього посту.

Новаторським, на наш погляд, є сьомий розділ монографії (с. 426–441), присвячений сучасному стану і перспективам розвитку ягідного туризму в Україні та інших країнах світу. Тут проаналізовані основні організаційні форми ягідного туризму, які можуть бути складовими зеленого / сільського і культурного туризму: ягідні фестивалі, ягідні тури, гастрономічні тури тощо.

Слід відзначити, що при висвітленні різноманітних аспектів озвученої проблеми Алла Дмитренко піднімає важливі для сьогодення екологічні проблеми, як, наприклад, зменшення площ лісів (вирубання, пожежі), що призводить до зменшення площ ягідників; надмірне використання гребінок для збирання, що шкодять ягідникам і також впливає на їх плодоношення; надмірне вибирання ягід у зв'язку з тривалими термінами ягідного сезону, що тепер визначаються не мешканцями Полісся, а численними заготівельними фірмами тощо.

Висвітлюючи етнокультурні особливості збирання ягід на Правобережному Українському Поліссі, поміж ретельного викладу фактичного матеріалу авторка робить узагальнення з тих чи інших досліджуваних проблем, акцентуючи увагу на локальних особливостях, районах побутування того чи іншого зафіксованого етнокультурного явища. Наприклад, вона наголошує, що звичай залишати перші, зібрані в сезоні, ягоди на пеньку, має вузьколокальне побутування, як і звичай «давяти зозулю» чи «в'язати березу» по завершенню ягідного сезону. Алла Дмитренко відзначає регіональні особливості вірувань у цілющість ягід: в одних районах такими вважали купальські чорниці, в інших – зібрані на Дев'ятуху або Десятуху. Регіональні відмінності має і вживання терміну «ягоди». Окрім збірної назви, в окремих районах він вживається для позначення чорниць, а в інших – журавлини.

Варто наголосити, що переважна більшість матеріалів, вміщених у рецензованій монографії, до цього часу були невідомими або маловідомими не тільки широкому загалу, а й фахівцям-етнологам, оскільки тема збирання лісових ягід практично не вивчалась. Завдяки польовим дослідженням авторці вдалося зафіксувати чимало елементів етнокультури, які майже зникли не тільки з ужитку, а й з пам'яті мешканців регіону (як, наприклад, звичай шурхотіння палицею в ягідниках, використання ягідницями дубового листя і елементів вбрання (фартухів, хустинок) як апотропеїв, підв'язування «лінивом»

(шкірою вужа) і перекидання палиці через плече, щоб не боліла спина, ін.).

Монографія щедро ілюстрована світлинами, зробленими особисто авторкою під час експедицій, при опрацюванні музейних фондів; світлинами Олени Лукашевич – співробітниці Волинського центру національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства, а також окремими світлинами Олени Косінської – співробітниці ДНЦЗКСТК.

Слід відзначити ретельно пропрацьований довідковий апарат роботи, який включає перелік умовних позначень (с. 487–490), покажчик імен (с. 491–494), географічний покажчик (с. 495–505), перелік обстежених населених пунктів (307 сіл; с. 506–514), перелік ілюстрацій (с. 545–550). На особливу увагу заслуговує предметно-тематичний покажчик (с. 515–544), який містить різнопланові структуровані відомості, дотичні до предмету дослідження.

Отже, монографія Алли Дмитренко «Збирання лісових ягід в етнокультурній спадщині Правобережного Полісся України» є оригінальним новаторським дослідженням, у якому піднімаються проблеми, дотепер мало вивчені в українській етнологічній науці. Книга відзначається глибиною викладу матеріалу, наявністю обґрунтованих виважених висновків, вдало підібраними ілюстраціями та світлинами і є значним внеском в українську етнологічну науку. Видання буде цікавим широкому колу науковців, стане в нагоді культурологам, музейникам, краєзнавцям, педагогічним працівникам, студентам, учнівській молоді, працівникам закладів культури, усім поціновувачам етнокультури українців.

УДК 908(091)(477)

*Олександр Дем'янюк,
доктор історичних наук, професор,
заступник директора з науково-педагогічної діяльності
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти,
м. Луцьк*

ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ КРАЄЗНАЧОГО РУХУ НА ВОЛИНІ

(рецензія на книгу: Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волинської області (1939–2019 роки): монографія.

Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 534 с.; іл.)

Монографія Геннадія Васильовича Бондаренка (кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Української Академії історичних наук, заслужений працівник народної освіти, Почесний краєзнавець України, голова ВООНСКУ) присвячується всім тим, хто своєю думкою і працею намагався дослідити, вивчити й пропагувати історію, зберегти історичну пам'ять, пробуджувати національну свідомість та формувати історичне мислення, спрямоване на національно-культурне відродження України і Волино-Поліського краю.

Це книга про історичне краєзнавство і краєзнавців Волинської області, їхні зв'язки з іншими дослідниками і краєзнавчими організаціями України. Вона вийшла у зв'язку з 30-тиліттям Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (ВООНСКУ). Актуальність її полягає у тому, що краєзнавча освіта є сьогодні основою патріотичного виховання. Адже знання історії власної батьківщини, зокрема історії рідного краю є важливою складовою у тій ідеологічній війні, яку нав'язав українцям російський агресор.

Обраний для дослідження історичного краєзнавства і краєзнавчого руху регіон